

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ УСИНОВЛЕННЯ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE FIELD OF ADOPTION IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Онишко О.Б., к.ю.н.,

доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права

Львівський державний університет внутрішніх справ

Через повномасштабну війну Росії проти України актуалізувалася проблема усиновлення, оскільки численна кількість дітей, чії батьки загинули або зникли безвісти, залишилися сиротами. Удосконалення чинного національного законодавства у сфері усиновлення неможливо здійснити, не проаналізувавши рішення Європейського суду з прав людини як авторитетного судового органу міжнародного значення. Мета роботи – на матеріалі рішень Суду дослідити правові аспекти та захист права на усиновлення. Визначено, що відносини у сфері усиновлення підлягають захисту навіть тоді, коли вони охоплюють сферу сімейного життя за відсутності спільного проживання або тісних зв'язків між усиновленою дитиною і батьками-усиновлювачами. З'ясовано, що національні норми у сфері усиновлення мають певні особливості в різних країнах Європи. Окремі з них пов'язані з наявністю національних традицій (Туреччина), з функціонуванням одно-статевих шлюбів з можливістю усиновлення (Німеччина, Бельгія), усиновленням дитини, народженої шляхом сурогатного материнства (Італія), відсутністю правових норм стосовно усиновлення дітей-іноземців (Греція), можливістю усиновлювати неодруженим особам (Австрія, Нідерланди), позитивними зобов'язаннями держави стосовно налагодження контактів батьків з дітьми (Ірландія, Великобританія), передачею дитини під опіку держави (Австрія, Франція), скасуванням рішення про усиновлення шляхом встановлення батьківства (Німеччина) тощо. Проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини, що стосуються відносин усиновлення, реалізації прав дітей та батьків, дотримання прав дітей у прийомних родинах, можливість усиновлення дітей одностатевими парами, встановлення факту біологічного зв'язку між батьками та дітьми з метою воз'єднання родини, реалізацію права на усиновлення із застосуванням сурогатного материнства тощо.

Ключові слова: сімейні зв'язки, подружжя, право на батьківство, позбавлення батьківських прав, опіка, права дитини, позитивні зобов'язання держави.

The article examines the legal aspects of adoption, the protection of the right to adoption by the European Court of Human Rights based on its decisions. The problem of adoption in Ukraine has become acute due to the full-scale war of Russia against Ukraine, as a lot of children whose parents have died or disappeared without a trace. It is impossible to improve the current national legislation in the field of adoption without analyzing the decisions of the European Court of Human Rights, as an authoritative judicial body of international importance. The relationship in the sphere of adoption is subject to protection even when it covers the sphere of family life in the absence of cohabitation or close ties between the adopted child and the adoptive parents. The national norms in the field of adoption have certain peculiarities in different European countries is analyzed. Some of them are related to the presence of national traditions (Turkey), the functioning of same-sex marriages with the possibility of adoption (Germany, Belgium), the adoption of a child born through surrogate motherhood (Italy), the absence of legal norms regarding the adoption of a foreign child (Greece), the possibility of adoption by unmarried persons (Austria, the Netherlands), positive obligations of the state regarding the establishment of contact between parents and children (Ireland, Great Britain), transfer of the child to the care of the state (Austria, France), cancellation of the decision on adoption by establishing paternity (Germany), etc. The decisions of the European Court of Human Rights concerning adoption relations, the realization of the rights of children and parents, the observance of the rights of children in foster families, the possibility of adopting children by same-sex couples, the establishment of the fact of a biological connection between parents and children for the purpose of family reunification, the implementation of the right to adoption using surrogate motherhood are learned.

Key words: adoption, family relationships, couple, right to parenthood, deprivation of parental rights, guardianship, child rights.

Вступ. Природним середовищем дитини є родина, яка відповідно до ч. 1 ст. 3 Сімейного кодексу України [1] є первинним осередком суспільства. Численна кількість дітей, особливо після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, залишилися без батьків і потребують не лише державної опіки, а й належного тепла і виховання в родині. Розвиток інституту усиновлення набирає нових обертів, потребує використання напрацьованих не лише національного законодавства та судової практики, а й міжнародних стандартів і механізмів, зокрема практики Європейського суду з прав людини. У Конвенції з прав людини та основоположних свобод [2] (далі – ЄКПЛ або Конвенція) сім'ї присвячено дві статті. Це не мало, враховуючи, що вона містить 12 статей, які стосуються захисту конкретних прав, а решта із загальної кількості – 66 статей становлять процесуальні норми. Крім того, сімейні права регулюються ст. 2 Протоколу до Конвенції з прав людини та основоположних свобод [3] та ст. 5 Протоколу № 7 до ЄКПЛ [4]. Сімейне життя зазвичай починається з шлюбу, а ст. 12 ЄКПЛ [2] захищає право на шлюб і створення сім'ї. Стаття 8 ЄКПЛ [2] стосується поваги до сімейного життя, стаття 2 Протоколу до ЄКПЛ [3] – права батьків забезпечувати виховання та освіту своїх дітей, яке відповідає їхнім власним релігійним та філософським переконанням, ст. 5 Протоколу

№ 7 до ЄКПЛ [4] визнається рівність прав та обов'язків подружжя як під час шлюбу, так і в разі розірвання шлюбу. Тож ЄКПЛ захищає сім'ю, а також права і обов'язки, з нею пов'язані, а отже і усиновлення. Суб'єктами усиновлення є діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Якщо прийомні батьки усиновили дитину, вони рано чи пізно стикаються з питанням, чи повідомляти дитині про факт усиновлення. Нерідко з дітьми виникають труднощі у процесі виховання, оскільки вони не хочуть визнавати авторитет усиновлювача. Однак, попри труднощі, емоційні, матеріальні та бюрократичні перешкоди, прийомне батьківство незалежно від його форми – це позитивне явище в сучасному світі загалом і в Україні зокрема, враховуючи реалії сьогодення, як-от: військові дії, окуповані території, знищену інфраструктуру.

Питання сімейного зв'язку між батьками та дітьми є темою дискусій серед науковців, політиків та громадського суспільства протягом багатьох років, є предметом обширної судової практики Європейського суду з прав людини і гарантовані статтею 8 Конвенції [2]. Повага до сімейного життя, яку декларує Конвенція, означає заборону втручання держави в це право в свавільний спосіб, при цьому позитивні зобов'язання держав зводяться до вжиття заходів у сфері захисту сімейного життя.

У цьому контексті балансу між інтересами окремих осіб та інтересами суспільства досягти надзвичайно важко.

Усиновлення є одним з пріоритетних напрямів діяльності демократичної правової держави, яка дбає про добробут суспільства та громадян. Проблема усиновлення, становлення і розвитку цього інституту протягом усього існування України як незалежної держави займалися і займаються низка науковців, таких як: Кирило Домбровський, Зоряна Ромовська, Людмила Луць, Олена Негода, Юрій Павленко, Олена Ригіна, Олександр Шульц та інші. Міжнародний досвід усиновлення дітей одностатевими парами розглядали у своїх працях Альона Асеева, Крістіна Березовська, Наталя Кирсанова аналізували підстави для скасування усиновлення. Наталя Погорецька розглядала питання міжнародного усиновлення, Юрій Харченко вивчав особливості функціонування сімейних форм виховання в Україні, практику застосування національними судами законодавства про усиновлення вивчали Таїсія Ярошенко та Лариса Мілімко. Однак ще багато питань щодо усиновлення залишаються відкритими та потребують ґрунтовного аналізу, особливо з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі ЄКПЛ, Суд). Вказані науковці вивчали проблеми усиновлення здебільшого з погляду національного законодавства, лише згадуючи міжнародні норми та вкрай рідко аналізуючи рішення ЄСПЛ. Досліджуючи питання усиновлення з погляду практики ЄСПЛ, можна заповнити існуючі прогалини в українському законодавстві, створити належні механізми захисту права на усиновлення, враховуючи міжнародні стандарти, а також законодавство країн Ради Європи, адже рішення Суду приймаються з урахуванням норм національного законодавства країн заявників.

Метою статті є з'ясування сутності та змісту права на усиновлення та низки прав, пов'язаних з усиновленням, в контексті захисту вказаних прав Європейським судом з прав людини на підставі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та протоколів до неї. Для досягнення вказаної мети було застосовано низку методів наукового пізнання.

Порівняльно-правовий метод використано при характеристиці судових рішень; на основі герменевтичного методу здійснювалося тлумачення окремих позицій Суду при визначенні права на усиновлення; за допомогою формально-логічного методу було охарактеризовано етапи, які повинні пройти заявники при реалізації права на усиновлення; структурний метод дав змогу відобразити взаємозв'язки окремих позицій Суду, виявити взаємодію і взаємовплив національного законодавства та міжнародної практики.

Правові та психологічні аспекти усиновлення

Особи, які вирішили усиновити дитину, відрізняються за мотивацією від тих, які вирішили народити. Дослідження Е. Мілевської показали, що одним з основних мотивів усиновлення для жінки є потреба в материнстві, бажанні отримати традиційну родину, не гіршу від інших, тобто таку, яка відповідає соціальним стандартам. Для чоловіків мотивом прийомного батьківства є бажання дарувати захист і відчувати вдячність за прикладені зусилля [5, с. 38–42]. Результати досліджень Д. Крока свідчать про те, що серед осіб, які готуються до усиновлення, домінує мотивація створення повної сім'ї, відведення усиновленій дитині традиційної ролі, а саме: спадкоємця, майбутнього опікуна, засобів утримання в старості, партнера. Жінки хочуть усиновити дитину, щоб задовольнити потребу в материнстві або реалізувати традиційну концепцію життя. Чоловіки відводять конкретну роль потенційно усиновленій дитині – продовжувача роду, підтримувача сімейних традицій тощо [6, с. 142–160].

Усиновлення дитини – це виклик, який беруть на себе майбутні батьки, визначивши інтереси чужої дитини

вищими за власні, на певний час (а може, і на все життя) нівелюючи власні бажання та напрями особистого чи матеріального розвитку. Якщо усиновлення переслідує вказану мету, то і діти отримують шанс на щасливе дитинство, гідне виховання та перспективне майбутнє. Ідеальна прийомна сім'я прагне допомогти дитині почати нове життя, забезпечити її у всіх сферах. У прийомному батьківстві існує низка труднощів як моральних, так і соціальних. Бути готовим до усиновлення означає більше, ніж бажання ділитися своїм домом з дитиною, це також означає створити фізичний простір для усиновленої дитини, а значить поступитися особистим та емоційним.

Не завжди інтереси батьків збігаються з інтересами дитини. У разі усиновлення зв'язок дитини з біологічними батьками може бути доцільним, лише коли це позитивно впливає на емоційний та психологічний розвиток дитини. Отож коли відбувається зіткнення інтересів біологічних і прийомних батьків, «інтереси та добробут дитини» повинні мати вирішальне значення. Водночас ці випадки підтверджують, що втручання національних органів влади в сімейне життя суворо обмежено, не виключаючи ситуацій, коли держава має позитивні зобов'язання, що полягають у житті адекватних заходів для забезпечення захисту сімейного життя. Сімейний зв'язок з дитиною необхідно зміцнювати насамперед з біологічними батьками але коли усиновлення – це єдиний вихід для нормального життя та розвитку дитини, то і з усиновлювачами [7].

На думку американських дослідників Г. Росанда, К. Сліннінга, Е. Ройсамба, К. Тамбса, одружені люди щасливіші, ніж люди в інших типах стосунків, а задоволеність шлюбом позитивно корелює з передбачуваним рівнем психологічного благополуччя подружжя. У літературі важко знайти чітке визначення та складові задоволеності шлюбом, але здається, що по відношенню до пар, які вирішили усиновити дитину і в такий спосіб доклали зусиль, пов'язаних із довгостроковою процедурою, вимір почуття задоволеності шлюбом є надзвичайно важливим. Чимало роль тут можуть відігравати такі чинники, як: спілкування між подружжям, підтримка з боку подружжя або співпереживання [8, с. 109–119]. Згадані вище детермінанти задоволеності шлюбом видаються особливо важливими в умовах кризи, з якою стикається подружжя, яке вирішує вдатися до процедури усиновлення дитини і, як наслідок, виконати одне з найважливіших життєвих завдань. Ці фактори можуть впливати на рівень передбачуваного психічного благополуччя (і зміни в цьому відношенні) подружжя на різних етапах процедури усиновлення.

В Україні, за даними Мінсоцполітики станом на 2021 рік, проживало 69 тисяч дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, серед яких маже 17 тисяч чекали на усиновлення. З початку повномасштабного вторгнення до 1 жовтня 2022 року ще 4 661 дитина залишилися без батьків [9]. Чимало дітей живуть у дитячих будинках чи прийомних сім'ях, але шанси знайти справжній дім у люблячій сім'ї у них невеликі. Це пов'язано з віком, численними проблемами зі здоров'ям, психічними розладами, травмами, проблемами з агресією або частковим позбавленням прав біологічних батьків. Навіть якщо процедура усиновлення проходить успішно, часто прийомні батьки через деякий час здаються, бо не в змозі нести тягар виховання біологічно іншої дитини.

Всі країни ЄС поділяють певні принципи, закріплені як національними, так і міжнародними нормативно-правовими актами щодо усиновлення. Наприклад, якщо живі біологічні батьки дитини добровільно погоджуються на усиновлення, питання про усиновлення повинно вирішуватися в інтересах дитини, усиновлення повинно бути дозволено судом або адміністративним органом. У більшості країн ЄС дитина зможе взяти прізвище та громадянство усиновлювачів та матиме таке саме право на спадкування, як і біологічна дитина [10, с. 161–165].

Таким чином, як правові, так і психологічні аспекти усиновлення повинні бути спрямовані на досягнення єдиної мети – добробут дитини. Правим аспектом усиновлення є припинення прав та обов'язків біологічних батьків щодо дитини та набуття батьківських прав усиновлювачами. Психологічний аспект говорить про те, що держава пріоритетно вживає усіх заходів для залишення зв'язку дитини з біологічними батьками. Лише після цього держава надає дозвіл на усиновлення. Однак досить часто цей процес затягується, дитина отримує емоційні травми, бо між біологічною родиною та усиновлювачами існує ще дитячий будинок, де перебуває дитина до завершення бюрократичних процедур. Взаємодія між психологією та правом може сприяти удосконаленню питань усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Права та свободи людини, пов'язані з усиновленням, які захищаються ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод

Конвенція з прав людини та основоположних свобод [2] не містить спеціальних норм, що захищають право на усиновлення, відносини у сфері усиновлення, однак ст. 8 «Право на приватне і сімейне життя» в контексті захисту права на приватне життя захищає і відносини, які виникають в процесі усиновлення.

Відповідно до Конвенції повага до сімейного життя означає заборону свавільного втручання держави в це право, тоді як позитивні зобов'язання держав зводяться до вжиття правових заходів щодо захисту сімейного життя як у відносинах держава – особа, так і в відносинах між індивідами. У цій сфері складно знайти баланс між інтересами окремих осіб та інтересами суспільства загалом, необхідний у сімейних справах. Конкуренція інтересів у таких випадках не сприяла прийняттю універсальних міжнародно-правових норм, які б встановлювали стандарти поведінки для держав, міжнародного співтовариства та регіональних систем захисту прав людини й водночас враховували б культурні відмінності у сприйнятті складу і ролі сім'ї та змін, що відбуваються в цій сфері [11, с. 77–78].

Приналежність дитини до сім'ї виникає з моменту народження, підтвердженням цього є свідоцтво про народження, а сімейний зв'язок між дитиною та батьками може виникнути незалежно від того, народилася дитина в юридичній чи фактичній сім'ї. Крім того, цей зв'язок може також поширюватися на інших членів сім'ї, як, наприклад, у справі «Бойл проти Сполученого Королівства», у якій дядько дитини намагався підтримувати контакт з дитиною після того, як хлопчик був відданий в прийомну сім'ю [12].

При розгляді справ про усиновлення ЄСПЛ враховує два різновиди усиновлення: повне (анонімне – діти не знають про факт усиновлення до досягнення певного віку) і неповне, коли біологічні батьки підтримують контакти з дитиною на умовах договору з усиновлювачами. З огляду на вказані різновиди і вирішується питання про можливість спілкування усиновленої дитини з біологічними батьками [13, с. 283–285].

На тлі сімейних зв'язків постає питання, чи повинна держава, виконуючи свої позитивні зобов'язання, водночас забезпечувати можливості встановлення зв'язків між батьками та дітьми в ситуації, коли вони з певних причин не були встановлені раніше. У справі «Кіган проти Ірландії», де батько дитини навіть не мав можливості зустрітися з дитиною, Суд дійшов висновку, що саме держава має створити правові механізми для забезпечення цього зв'язку, який встановлюється з моменту народження дитини [14]. Право на усиновлення не належить до прав, гарантованих Конвенцією, проте стосунки між батьками-усиновлювачами і усиновленою дитиною мають такий же характер, як і сімейні стосунки, захищені статтею 8 Конвенції (Kurochkin проти України) [15]. За статтею 8 немає

зобов'язання поширювати право на усиновлення на одного з батьків та на неодружену пару. Так, у справі X і Інші проти Австрії другому з подружжя в одностатевій парі було відмовлено в усиновленні дитини свого партнера, оскільки дитина мала біологічного батька, який не був позбавлений батьківських прав і не відмовлявся від батьківства та виконання батьківських обов'язків, а явища «подвійного батьківства» в юридичній практиці не існує [16].

У справі «Gas і Dubois проти Франції» держава відмовила в усиновленні одному з цивільних партнерів (у Франції для одностатевих пар дозволене лише цивільне партнерство, а не шлюб) дитини другого з подружжя з огляду на те, що при усиновленні біологічні батьки втрачають батьківську відповідальність за дитину, а натомість її набувають усиновлювачі [17]. Тож держава не зобов'язана однаково ставитися до одружених двостатевих пар і неодружених одностатевих пар стосовно умов доступу до усиновлення. Проте, якщо держава дозволяє усиновлення одностатевим парам, воно має бути доступним як двостатевим, так і одностатевим парам за умови, якщо вони перебувають у відносно подібному становищі. Стосовно усиновлення дитини одним або двома гомосексуальними батьками Суд зазначив, що у кожній з країн існують різні думки, і дійшов висновку, що державні органи можуть законно і обґрунтовано вважати, що право на усиновлення, про яке просить заявник, може бути зумовлене інтересами усиновлюваних дітей (справа «Фретте проти Франції», § 42) [18].

Реалізація права на усиновлення застосовується навіть тоді, коли сторони намагаються звернутися до виконання рішення іноземного суду про усиновлення, яке заборонене правом країни їхнього походження. Так, у справі «Негрпонтіс-Ганнісіс проти Греції» родичі оскаржили рішення про усиновлення, видане американським судом громадянину Греції, на підставі того, що усиновлювач був монахом, і не міг користуватися усіма правами та свободами світського життя. Однак права та свободи не стосувалися безпосереднього виконання прав та обов'язків усиновлювача у сфері батьківського виховання та підтримки, оскільки усиновлений був повнолітнім, а стосувалися лише відносин спадкування. Крім того, з 1982 р. православному монахам у Греції було дозволено одружуватися, створювати родину, і реаловувати інші суміжні права, включаючи усиновлення, спадкування тощо, а рішення американського суду про усиновлення було прийняте у 1984 році [19].

Проте положення статті 8 окремо не гарантує ні право заснувати сім'ю, ні право на усиновлення. У справі «Парадісо і Кампанеллі проти Італії» позивачами було оскаржене право на усиновлення, реалізоване шляхом сурогатного материнства, оскільки національне законодавство Італії забороняє сурогатне материнство. Дитина була народжена сурогатною матір'ю у російській клініці за наявності генетичного матеріалу усиновлювача. Однак, внаслідок помилки медиків у клініці, після проведення генетичної експертизи дитини було виявлено, що усиновлювач не був біологічним батьком дитини. Тож дитина набула права на усиновлення на загальних підставах, і поряд з потенційними усиновлювачами, які оплатили медичні послуги сурогатної матері та за власний кошт оформили документи для привезення цієї дитини до Італії, у інших громадян Італії з'явилася можливість теж бути усиновлювачами дитини. У результаті розгляду справи було з'ясовано, що заявники не вичерпали усіх національних засобів захисту, оскільки не оскаржили рішення суду першої інстанції про відмову в усиновленні в апеляційному та касаційному порядку. У цьому рішенні йшлося про реєстрацію дитини та запис у свідоцтві про народження усиновлювачів як батьків дитини. Тож пройшло більш ніж 20 місяців після того, як дитина перетнула кордон Італії, провела більшу

частину свого життя у прийомній сім'ї і отримала шанс на усиновлення не лише особами, які були причетні до її народження, а й іншими громадянами Італії [20].

Так само держава-учасниця Конвенції не зобов'язана визнавати усі форми опіки і усиновлення, наприклад таке, як "kafala" – законна опіка, так звана форма усиновлення в Алжирі. За ісламським правом усиновлення заборонено (харам). Однак цьому інституту надається особливе формулювання: кафала або «юридична опіка». У мусульманських країнах, за винятком Туреччини, Індонезії та Тунісу, кафала визначається як добровільне зобов'язання забезпечувати дитину та піклуватися про її благополуччя, освіту та захист. Після переїзду до Франції заявниця подала заяву до місцевого суду про усиновлення. Суд відмовив заявниці на тій підставі, що в Алжирі інститут усиновлення заборонений шариатом і законодавством, а Цивільний кодекс Франції (ст. 370-3) не надає дозволу на усиновлення, якщо закон країни заявників це забороняє [21].

Державні органи мають широку можливість вибору найбільш оптимальних форм та рішень у сфері усиновлення, враховуючи як національне, так і міжнародне законодавство. Так у справі «Вагнер та і J.M.W.L. проти Люксембургу» йдеться про легалізацію усиновлення перуанської дитини в Люксембурзі. Оскільки усиновлення незаміжною жінкою в Люксембурзі заборонене, а країна має міжнародну угоду з Перу, де дозволене усиновлення неодруженими особами, заявниця Вагнер після прийняття судового рішення про усиновлення в Перу звернулася до відповідного суду в Люксембурзі про визнання усиновлення законним. Суд постановив, що зобов'язання, передбачені ст. 8 Конвенції у сфері усиновлення щодо наслідків усиновлення для стосунків між усиновлювачами і усиновленими, повинні тлумачитись у світлі Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення від 29.05.1993, Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 і Європейської конвенції про усиновлення дітей від 27.11.2008, тобто враховувати насамперед інтереси дитини, а також визнавати пріоритет норм міжнародного права над національним. Тож дозвіл на усиновлення був наданий, і рішення було прийняте на користь заявниці [22].

Таким чином, специфічний характер сімейних справ, які захищаються ст. 8 Конвенції, означає, що коли з дитиною існує сімейний зв'язок, державне втручання має бути якомога меншим. У ситуаціях, коли біологічна сім'я розпадається або роз'єднується (перебування батьків у в'язниці, видворення з країни, відмова від дитини), або коли дитина передається на тимчасове піклування або усиновлена, держава повинна надати членам сім'ї рішення, які підтримують розвиток близькості дитини до батьків і поглиблення сімейних зв'язків. Саме в акому випадку національні органи влади втручаються в піклування про дітей з боку батьків або опікунів і здійснюють прямі контакти з відповідними особами. Вони повинні дізнаватися про ці інтереси на кожній стадії провадження, звертатися за висновком спеціалістів, якщо необхідно, і оцінювати, що відповідає найкращим і фактичним інтересам дитини. Суду залишається переглянути національні рішення, беручи до уваги межі розсуду, встановлені в п. 2 ст. 8 Конвенції.

Особливості розгляду справ у сфері усиновлення у практиці Європейського суду з прав людини

Практика усиновлення має багато різних аспектів і постала перед Судом у кількох різних формах: усиновлення другим з подружжя, усиновлення у зв'язку з вилученням дитини із сім'ї з міркувань охорони дитинства, міждержавне усиновлення. Неодноразово ЄСПЛ розглядав питання щодо: надання біологічними батьками згоди на усиновлення, визнання законними рішень про усиновлення, виданих в інших державах, вибору прийомних батьків і права дитини на доступ до інформації про

своє походження. Як свідчить практика Суду, діти, здебільшого, відсутні в судовому процесі, а справи формуються дорослими та відповідно до інтересів дорослих, і не у всіх випадках зацікавлені особи прагнуть враховувати інтереси дитини.

Усиновлення другим з батьків, коли дитину усиновлює подружжя або партнер у партнерських відносинах (відносинах спільного проживання без реєстрації шлюбу), є найменш суперечливим серед різних типів усиновлення, оскільки воно передбачає приватну домовленість, а не втручання в сім'ю органів держави з охорони дитинства. У таких справах Суду було запропоновано ухвалити рішення щодо відповідного тесту, який слід застосувати, якщо батько заперечує проти усиновлення яким партнером матері.

В одній з перших справ такого роду «Содербак проти Швеції» заявник заперечував проти усиновлення доньки, з якою протягом її життя (семи років) спілкувався лише кілька разів, новим чоловіком її матері, з огляду на те що усиновлення відбулося без його згоди. Новий чоловік матері проживав разом з нею та дитиною останні шість років, брав участь у вихованні, навчанні та забезпеченні дитини. Враховуючи інтереси дитини та неучасть у її вихованні біологічного батька з моменту народження, Суд відхилив вимоги заявника і не виявив підстав порушення ст. 8 Конвенції [23]. Як усиновлення з втручанням органів охорони дитинства (коли біологічні батьки позбавлені батьківських прав), так і усиновлення іншою особою (коли мати чи батько вступають у нові стосунки) передбачають розрив сімейних зв'язків без згоди одного з батьків. Різниця лише в тому, що в останньому випадку це робиться за ініціативою одного з батьків. Такі обставини демонструють те, що Суд продовжує віддавати перевагу традиційній сім'ї: неодружені або розлучені батьки можуть легко втратити свої батьківські права, натомість їх можуть виконувати нові партнери матері (чи батька) у новоствореній сім'ї. Цей підхід спрямований на зміцнення традиційних сімейних зв'язків, навіть якщо це означає заміну одного члена іншим.

Як наслідок, Суд не в змозі прийняти та захистити множинність форм сім'ї, яка існує в сучасному суспільстві. Принаймні в десяти державах – членах Ради Європи станом на 2018 р. спостерігається понад 50 % народжень дітей поза шлюбом (Норвегія, Ірландія, Франція, Болгарія, Словенія, Португалія, Естонія, Нідерланди, Данія, Швеція). Навіть серед держав – членів Ради Європи із нижчим показником народжень поза шлюбом частка таких народжень різко зросла за останні десятиліття [24]. Тому в більшості випадків Суд здійснює захист традиційної форми сім'ї (двоє дорослих та діти), а в окремих випадках коли пара дорослих – це особи однієї статі.

Водночас кількість розлучень також зростає, і в деяких європейських державах цей показник становить понад три з п'яти шлюбів, які закінчуються розлученням. У 2020 році в ЄС було укладено близько 1,4 мільйона шлюбів і здійснено приблизно 0,7 мільйона розлучень, згідно з останніми даними, доступними для всіх держав-членів ЄС, що менше порівняно з 1,9 мільйона шлюбів і 0,8 мільйона розлучень, які зафіксовано у 2019 році [25]. Важливо, щоб судова практика Суду розвивалася відповідно до цих суспільних змін, щоб показати реальний стан речей.

Нерідко національне законодавство країни – члена Ради Європи не містить жодних або містить дискримінаційні норми щодо прав матері у сімейних справах. Правовий вакуум у турецькому цивільному праві щодо усиновлення дитини неодруженою особою становить порушення статті 8 Конвенції. На момент подання заявницею клопотання у турецькому законодавстві була відсутня нормативно-правова база для надання дитині прізвища неодруженої жінки, яка її усиновлювала, замість прізвища біологічних батьків (Gözüm проти Туреччини, § 53) [26].

У справі «Джонсон та інші проти Ірландії» заявники оскаржували відмову національного суду про спільне усиновлення неодруженою парою (оскільки розлучення в Ірландії заборонене і обоє з подружжя перебували в незареєстрованих стосунках з іншими партнерами, і у цих стосунках народилися діти) [27].

Збереження сімейних зв'язків дитини з батьками в ситуаціях, коли її біологічна сім'я розпалася або роз'єдналася, або коли дитина була передана на тимчасове виховання чи усиновлення, іноді є особливо важливим для гармонійного розвитку дитини. Серед прикладів рішень Європейського суду з прав людини, що розвивають стандарт захисту сімейного життя за ст. 8 Європейської конвенції з прав людини, є справа «Чжоу проти Італії» (рішення від 21 січня 2014 р.) [28].

У справі «Жоу проти Італії» в силу нездатності заявниці надати повноцінний догляд та позитивно впливати на розвиток особистості дитини національний суд Італії позбавив її батьківських прав та віддав дитину на повне усиновлення без збереження контакту з біологічною матір'ю. Органи влади не застосували принцип першочергової потреби зберегти, наскільки це можливо, сімейні зв'язки із заявницею. Відмова національних судів ухвалити рішення була зумовлена тим, що італійське законодавство не містило положень, які б дозволяли такий тип усиновлення; проте деякі італійські суди, шляхом широкого тлумачення відповідних правових положень, приймали рішення про неповне усиновлення, отже, прецедент був. Беручи до уваги ці міркування та незважаючи на межі розсуду держави-відповідача у цьому питанні, органи влади Італії не виконали своїх зобов'язань, перед тим як передбачити розрив сімейних зв'язків, і не доклали належних чи достатніх зусиль для забезпечення поваги права заявниці на підтримання контакту зі своєю дитиною, чим порушили її право на повагу до її приватного життя, гарантоване статтею 8 Конвенції [28].

У справі «І.С. проти Німеччини» заявниця, перебуваючи у шлюбі та маючи двох синів, народила близнюків, батьком яких не був її законний чоловік, і через два тижні після народження була змушена від них відмовитися (на вимогу законного чоловіка) і надала згоду (заява про надання такої згоди не може бути обумовлена будь-якою умовою або будь-якою умовою, доданою до неї пізніше) на усиновлення. Коли дітям виповнилося шість місяців, їх усиновила прийомна родина без збереження яких-небудь контактів з біологічною матір'ю, оскільки йшлося про повне усиновлення. В подальшому психологічний аспект материнського інстинкту виявився сильнішим, і заявниця вимагала поновлення контакту з дітьми та отримання інформації про них. Німецьке законодавство про анонімне (повне) усиновлення, не передбачаючи права на контакт із усиновленими дітьми та інформацію про них, мають на меті захист приватного та сімейного життя усиновленої дитини. В основі цього лежить намір захистити право усиновленої дитини на розвиток і зв'язок зі своїми прийомними батьками. Суд у своєму рішенні від 05.06.2014 встановив, що порушення ст. 8 Конвенції не було [29].

В практиці ЄСПЛ існують випадки, коли встановлення батьківства може скасувати рішення суду про усиновлення. У справі «Хаддад проти Іспанії» заявник – громадянин Сирії прибув до Іспанії з дружиною і трьома дітьми, тікаючи від війни в січні 2012 року. За місяць після прибуття дружина подала на нього скаргу про домашнє насильство. За рішенням суду заявникові видали тимчасову заборону наближатися до дітей та тимчасове позбавлення батьківських прав. У червні цього самого року померла мати, і троє дітей були визнані судом як покинуті і передані під опіку. Про це заявника повідомили телефоном та інформацію виклали у місцевому ЗМІ. Через рік національний суд виправдав заявника, скасував вищевказану заборону та відновив батьківські права. У лютому 2015 р. доньку

заявника національний суд передав на усиновлення, а у лютому 2016 р. органи опіки та піклування дозволили заявнику повернути опіку над двома старшими дітьми. Однак усиновлення доньки національний суд не скасував, у такий спосіб порушуючи батьківські права. ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 Конвенції, оскільки один із батьків має право вживати заходів щодо возз'єднання родини, а національні органи влади зобов'язані вживати таких заходів. Батьки втрачають право на спілкування з дитиною та на возз'єднання з дитиною, якщо це суперечить інтересам дитини. Отже, іспанські органи влади несуть відповідальність за розірвання контактів між заявником та його маленькою донькою, принаймні з моменту виправдання заявника. На думку Суду, розміщення дитини в інституційній заклад має бути тимчасовим заходом, який припиняється, як тільки зникають причини для його встановлення. Тим часом виправдання заявника та скасування тимчасових заходів щодо обмеження батьківських прав кримінальним судом взагалі не були взяті до уваги сімейним судом, який вирішив через 1,5 роки віддати доньку заявника в прийомну сім'ю для виховання та подальшого усиновлення. У цьому провадженні не було жодної гарантії прав та інтересів заявника [30].

Таким чином, якщо роль держави у формуванні політики щодо сім'ї полягає у забезпеченні умов, сприятливих для реалізації основного завдання сім'ї – біологічного розвитку через реалізацію дітородної функції, а у випадку неможливості цього досягти – сприяти формуванню сім'ї реалізуючи право на усиновлення. Так, держава намагається підтримувати здорове, функціональне суспільство, застосовуючи правові стандарти і механізми як на національному, так і на міжнародному рівні. Одним із важливих інструментів удосконалення чинного законодавства є дослідження судової практики на підставі рішень ЄСПЛ. Вивчення рішень Суду дозволить удосконалити національні правові стандарти та механізми у сфері усиновлення, запобігти існуючі прогалини, піднести інститут усиновлення на новий рівень у розвинутому демократичному суспільстві.

Висновки. Права, перелічені в ст 8 Конвенції, становлять мінімальний стандарт, який повинні поважати держави-учасниці ЄКПЛ. Це означає, що держави можуть встановлювати вищі стандарти, але в жодному разі не применшувати критерії міжнародного захисту. З огляду на проаналізовані справи ЄСПЛ, слід зауважити, що створення для дитини належного сімейного середовища чітко вказують на те, що перспектива покращення умов життя неповнолітньої дитини в результаті усиновлення не може ґрунтуватися лише на матеріальних аргументах, а також має враховувати особисті потреби дитини. Так, матеріальні аспекти (майнові та життєві, екзистенційні) мають бути другорядними. Пріоритет надається нематеріальним цінностям (особистим, духовним, емоційним). Усиновлення не може бути засобом відібрати дитини у бідних і віддати її тим, хто має кращий соціальний статус.

Як свідчить судова практика, ЄСПЛ, вирішуючи питання про усиновлення, намагається насамперед врахувати інтереси дитини, а вже потім застосовувати норми національного законодавства. Однак Суд також здійснює перевірку відповідності втілення міжнародних норм у сфері прав та свобод дитини у національне законодавство держав – членів Ради Європи. Коли виникає конфлікт між інтересами біологічних батьків та усиновлювачів, мають переважати інтереси дитини. Водночас ці справи підтверджують, що втручання національних органів влади в сімейне життя підлягає суворим обмеженням, не виключаючи ситуацій, коли держава має позитивні зобов'язання вживати адекватних заходів для забезпечення захисту сімейного життя. Сімейний зв'язок з дитиною необхідно зміцнювати перш за все з біологічними батьками, а за їх відсутності або коли інтереси дитини суперечать інтересам біологічних батьків – з усиновлювачами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сімейний кодекс України. Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
2. Європейська конвенція з прав людини. Дата підписання 04.11.1950. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Протокол до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, зі змінами, внесеними Протоколом № 11. Протокол ратифіковано Законом № 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text
4. Протокол № 7 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом № 11. Протокол ратифіковано Законом № 475/97-ВР (475/97-ВР) від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_804#Text
5. Milewska E.: Kim są rodzice adopcyjni? Studium psychologiczne. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN, Warszawa 2003. 158 s.
6. Krok Dariusz.: Satysfakcja ze związku małżeńskiego a poziom hedonistycznego i eudemonistycznego dobrostanu psychicznego małżonków. „Family Forum”, N 5, 2015. S. 142–160. URL: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-aba851bf-393e-4da8-9741-f8534e2976a2>
7. Lavrysen L., Protection by the Law: the Positive Obligation to Develop a Legal Framework to Adequately Protect ECHR Rights, [w:] Yves Haeck (red.), Eva Brems Human Rights and Civil Liberties in the 21st Century, New York, London 2014.
8. Rosand G.M.B., Slinning K., Røysamb E., Tambs K., Relationship dissatisfaction and other risk factors for future relationship dissolution: a population-based study of 18,523 couples, „Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology” 2014, 49(1), 109–119. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3889678/pdf/127_2013_Article_681.pdf
9. В Україні зросла кількість осиротілих дітей. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/09/08/novyna/suspilstvo/ukrayini-zrosla-kilkist-osyrotilyx-ditej>
10. Соловей А. Особливості правового регулювання усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством зарубіжних держав. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Том 1 № 72 (2022): Серія: Право. С. 161–165. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/266883>
11. Cabaj Oksana, Lachacz Olga. Dziecko przysposobione: prawna ochrona więzi rodzinnej rodzica z dzieckiem na przykładzie *Studia Prawno-Ustrojowe* 42. UWM. 2018. С. 77–78. URL: https://wpia.uwm.edu.pl/czasopisma/sites/default/files/uploads/Studia_Prawno_Ustrojowe/2018/42/77-91.pdf
12. Boyle v. United Kingdom. 15/1993/410/489, Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 February 1994. URL: https://www.refworld.org/cases,_ECHR,3ae6b6f318.html
13. Strzepak Kamil A. Zakres ochrony Artykułu 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka s Podstawowych wolności – uwagi ogólne na tle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. *Prawo i Więzi* nr 3 (33) jesień 2020. S. 278–294.
14. Keegan v. Ireland (Application no. 16969/90. Summaries of Judgments of the European Court of Human Rights. Human Rights case Digest. URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hurcd5&div=98&id=&page=>
15. Case of Kurochkin v. Ukraine (Application no. 42276/08) European Court of Human Rights. Fifth section. Judgment. Strasbourg. 20 may 2010. Final. 20/08/2010. European Court of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841#Text
16. X and Others v. Austria [GC] – 19010/07. Judgment 19.2.2013 [GC] European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22002-7427%22>
17. Gas and Dubois v. France – 25951/07. Judgment 15.3.2012. Section V. March 2012. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22002-131%22>
18. Рішення палати у справі «Фретте проти Франції». Комюніке Секретаря Суду. (Chamber Judgment in the Case of Frette v. France) 26.02.2002. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?Aldx=455>
19. Affaire Negrepontis-Giannisis c. Grèce (Requête no 56759/08) Arrêt (Fond). Strsbourg. 3 mai 2011. Définitive. 28/11/2011 URL: <https://lettersblogatory.com/wp-content/uploads/2012/02/Negrepontis.pdf>
20. Paradiso and Campanelli v. Italy. (Application № 25358/12). Grand Chamber. European Court of Human Rights. Judgment. Strasbourg. 24 January 2017 r. URL: <https://hudoc.echr.coe>.
21. Case of Harroudj v. France (Application no. 43631/09). Judgment. Strasbourg. 4 October 2012. FINAL. 04/01/2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-113819>
22. Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg. First Section. (Application no. 76240/01). Judgment. Strasbourg. 28 June 2007. Final. 28/09/2007. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-81328>
23. Case of Söderbäck v. Sweden. (113/1997/897/1109). Judgment. Strasbourg. 28 October 1998. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58254>
24. 42% of births in the EU are outside marriage. 17 July 2020 URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20200717-1>
25. How many marriages and divorces took place in 2020? 16 May 2022. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220516-2>
26. Gözümlü v. Turkey – 4789/10. Judgment 20.01.2015. [Section II]. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=002-10325>
27. Johnston and Others v. Ireland. (Application no. 9697/82). Court (Plenary). Judgment. Strasbourg. 18 December 1986. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57508>
28. Zhou v. Italy - 33773/11. Judgment 21.1.2014 [Section II] European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=002-9319>
29. Case of I.S. v. Germany (Application no. 31021/08). Fifth section. Judgment. Strasbourg. Final. 13.10.2014. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-109588>
30. Case of Haddad v. Spain. (Application no. 16572/17). Third section. Judgment. Strasbourg. 18 June 2019. Final. 18/09/2019. European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-194106>